

LIETUVOS ARABISTIKA XIX–XX a.

Valdas MIKALOUSKAS

Vilniaus universiteto Orientalistikos centras

Straipsnis nagrinėja arabų pasaulio tyrinėjimus, kuriuos atliko Lietuvos mokslininkai bei mokslo populiarintojai XIX–XX a. Pasitelkus istorinę ir tekstologinę tyrinėjimų metodologiją, analizuojama Vilniaus universitete XIX a. 3 deš. susikūrusio vadinamojo „orientalistų būrelio“ narių veikla bei jų indėlis į Lietuvos arabistiką. Bandoma šiuolaikiškai kritiškai įvertinti keliautojų atsiminimų iš arabų kraštų išliekamąją vertę. Daroma išvada, jog XIX a. arabistikos tyrinėjimus skatino Rusijos imperija, pati būdama suinteresuota ryšiais su Otomanų imperijos valdomais arabų kraštais. Teigiama, kad Lietuvai 1918 m. tapus nepriklausoma, susidomėjimas arabistika sumažėjo, šiuo laikotarpiu turime tenkintis tik keliautojų užrašais.

1. Įvadas

Rytai nuo seno traukia Vakarų žmogų. Šiandien, sprendžiant Vakarų vartotojiškos kultūros sukeltas problemas, vis dažniau į pagalbą pasitelkiama Rytų filosofijoje slypinti dvasinė jėga. Šis darbas yra bandymas apžvelgti veiklą tų žmonių, kurie supažindino mūsų visuomenę su Rytų pasaulio dalimi – arabų pasauliu.

Arabistikos mokslo raida Lietuvoje iki šiol atskirai netyrinėta. Kai kas gali pagalvoti, kad apskritai nėra tokio dalyko, kaip Lietuvos arabistika. Iš tikrųjų, reikia pripažinti, jog ligi šiol nėra nė vieno *lietuvio* arabisto.

Šio darbo tikslas yra pristatyti Lietuvos arabistus, jų veikalus, nagrinėjančius arabų kultūrą, istoriją, geografiją, kalbą. Tačiau nesistengiau surinkti visų straipsnių apie arabus, o tik tuos, kurie turi išliekamąją vertę, yra svarbūs arabų kraštų pažinimui. Daug dėmesio skiriama XIX a., ypač Vilniaus universiteto orientalistų būreliui.

Darbe kalbama apie tuos XIX a. arabistus, kurie ne tik tiesiogiai, bet ir labai sąlyginai priskirtini Lietuvai. Daugelis XIX a. pradžios orientalistų savo mokslo kelią pradėjo Vilniaus universitete, tačiau dėl įvairių priežasčių negalėjo ar nenorėjo čia tęsti mokslinio darbo, dirbo Rusijoje ir yra laikomi Rusijos orientalizmo pradininkais. Kai kurie iš jų, pavyzdžiui, J. Senkovskis, visai nutraukė ryšius su tėvyne, bet tai nereiškia, kad mes turime išmesti jį iš Lietuvos mokslo ir kultūros istorijos.

Daug arabų grožinės literatūros vertimų paskelbta tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek sovietmečiu, bet visi jie yra atlikti iš tarpinių kalbų ir į darbo tyrimo orbitą nepatenka.

Atskirai nenagrinėsiu darbų apie islamą, nes tai yra platesnės temos objektas, glaudžiai susijęs su Lietuvos teritorijoje gyvenančiais musulmonais. Taip pat atskira tema, susijusi su archeologija, galėtų būti arabų monetos Lietuvoje.

Chronologiškai darbas apima laikotarpį nuo XIX a. pradžios iki pat šių dienų. Laikotarpis iki XIX a. nenagrinėjamas, nes toks tyrimas reikalautų kitokios darbo specifikos ir izeitų už naujųjų amžių istorijos tyrinėjimų ribos.

Nagrinėjamoji tema yra glaudžiai susijusi su arabistikos raida Europoje, tad verta ją, bent trumpai, apžvelgti.

Arabistika yra humanitarinių mokslų, nagrinėjančių arabų istoriją, ekonomiką, kalbą ir kultūrą, kompleksas. Pirmieji arabistikos tyrinėtojai buvo arabiškai kalbantys autoriai, rašę arabų istorijos, etnografijos, geografijos, islamo teisės temomis.

Europoje arabistika atsirado XVI a. pabaigoje. Domėjimąsi arabų šalimis skatino prekybinių ir diplomatinių santykių su Rytais plėtojimas, praktiniai krikščioniškų misijų arabų kraštuose tikslai. Arabų kalbos reikėjo musulmonų šventraščio Korano tyrinėjimams.

XVII–XVIII a. tyrimo centrai buvo Roma, Paryžius, Leidenas. XVII a. pradžioje olandų filologo T. Erpenijaus (1584–1624) parengta arabų kalbos gramatika davė pradžią arabų filologijos tyrinėjimams. Padrikus arabų istorijos ir geografijos duomenis, surinktus XVII a., apibendrino anglų orientalistas E. Pococke (1604–1691) ir prancūzas B. d’Herbelot (1625–1695).

XVIII a. vokiečių arabistas J. J. Reiske (1716–1774) pasiūlė arabistiką atskirti nuo teologijos, tyrinėti Rytų tautų kultūrą ir istoriją kaip pasaulio kultūros ir istorijos dalį.

XIX a. daugiausia dėmesio buvo skiriama filologiniams, ypač arabų kalbos gramatikos, leksikografijos, iš dalies ir literatūros, tyrinėjimams.

Daug žinių apie arabų kraštus (Palestiną, Egiptą, Siriją) paliko krikščionys piligrimai, besilankantys šventose vietose. Vienu geriausių tokių kelionių aprašymų laikomas Mikalojaus Radvilos (Našlaitėlio) (1549–1616) *Kelionė į Jeruzalę*. Pirmą kartą knyga išleista lotynų kalba Braunsberge 1601 m. pavadinimu *Hierosolymitana illustrissimi domini Nicolai Christophori Radzivili... Ex idiomato Polonico in latinam linguam translata*. Knyga susilaukė daugelio pakartotinių leidimų, buvo išversta į rusų, vokiečių, lenkų kalbas*.

M. K. Radvila Našlaitėlis į kelionę po šventąsias vietas išsiruso 1582 m. pabaigoje. 1583 m. birželio pradžioje priplaukė prie Sirijos krantų ir išsilaipino Tripolio uoste. Toliau sausuma iškeliavo į Jeruzalę, kurią pasiekė birželio pabaigoje. Išbuvęs Šv. Žemėje dvi savaites ir aplankęs įžymiąsias krikščionių vietas, grįžo į Tripolį, iš kur liepos pabaigoje išplaukė į Egiptą. Čia praleido du mėnesius ir 1583 m. spalį iš Aleksandrijos uosto išplaukė į Italiją.

M. K. Radvilą Našlaitėlį iš kitų piligrimų išskiria jo interesų platumas. Jį domino ne tik šventos vietos (daugiau laiko praleido prie Egipto piramidžių nei Jeruzalėje), bet ir vietinių gyventojų papročiai, kasdieninis gyvenimas. M. K. Radvila buvo bene pirmasis Lietuvos gyventojas, XVI a. pabaigoje įkopęs į Cheopso piramidės viršūnę, aprašęs Sfinkso ir Memfio akropolį, regėjęs Nilo potvynį. Pažintine ir net etnografijos mokslo prasme vertingi detalūs Egipto gyventojų masinių švenčių aprašymai. Knygoje nėra Europos keliautojams būdingo musulmonų tradicijų, gyvenimo būdo niekinimo.

* Lietuviškas 1601 m. lotyniško leidimo vertimas išleistas 1990 m., vertė O. Matusevičiūtė.

M. K. Radvilą Našlaitėlį galima laikyti pirmuoju arabistikos populiarintoju Lietuvoje.

Lietuvos arabistika iki šiol netyrinėta, tačiau yra darbų iš Rusijos ir Lenkijos arabistikos, t. y. apie tuos pačius XIX a. gyvenusius asmenis ir veikalus rašoma kitame valstybiniame ir tautiniame kontekste.

Daugiausiai čia nuveikė lenkų istorikai. Orientalizmo aplinką Vilniaus universitete tyrė A. Zajączkowski, parašęs *Orient jako źródło inspiracji w literaturze romantycznej doby mickiewiczowskiej* (Varšuva, 1955). Apie lenkus, keliavusius į Artimuosius Rytus, rašė Jogailos universiteto profesorius J. S. Bystron knygoje *Polacy w Ziemi świętej Syrii i Egipcie 1147–1914* (Krokuva, 1930). Knygoje pateikiamos ne tik keliautojų biografijos, supažindinama su jų kelionių maršrutais, bet ir apžvelgiama lenkų veikla Palestinoje, Sirijoje ir Egipte. J. S. Bystron panaudojo daug įvairios literatūros, rėmėsi pačių keliautojų paliktais kelionių užrašais, bandydamas vertinti jų mokslškumą ir originalumą. Jo surinkta medžiaga naudojosi W. Słabczyński ir T. Słabczyński, parengę lenkų keliautojų žinyną (Varšuva, 1992), bei M. M. Dziekan, neseniai išleidęs panašų veikalą – *Polacy a świat arabski* (Gdanskas, 1998). M. M. Dziekan pateikia duomenis apie maždaug šimtą lenkų keliautojų, mokslininkų, piligrimų ir menininkų, kurie nuo XII a. kūrė arabų pasaulio įvaizdį Lenkijoje. Ši knyga svarbi tuo, kad joje spausdinama ir naujausia arabistikos tyrinėjimų istoriografija.

Kai kurios asmenybės susilaukė ypatingo tyrinėtojų dėmesio. Apie arabistą A. Muchlinskį rašė W. Kotwicz ir M. Kotwiczówna studijoje *Orientalista Antoni Muchlinski. Życie i dzieła* (V., 1935).

Apie J. Senkovskio veiklą daug rašė Rusijos mokslininkai. Geriausias moksliniu požiūriu darbas, nagrinėjantis ne tik J. Senkovskio, bet ir kitų Rusijoje dirbusių Lietuvos orientalistų veiklą, yra Vilniuje gimusio žymaus rusų arabisto akademiko Ignatijaus Kračkovskio (1883–1951) *Очерки по истории русской арабистике* (Maskva–Leningradas, 1950). J. Senkovskio literatūrinę bei mokslinę veiklą tyrinėjo rusų literatūros kritikas V. Kaverinas veikale *Барон Брамбеус. История Осипа Сенковского* (M., 1966). Maždaug tuo pačiu metu (1965 m.) JAV pasirodė šiai temai skirta Louiso Pedrotti studija *Józef Julian Sękowski the genesis of a literary alien*. Joje ypatingas dėmesys skiriamas Vilniaus universitetui, dėstytojams Gotfridui Grodekui ir Joachimui Leleveliui, turėjusiems didžiausią įtaką J. Senkovskio asmenybės formavimuisi bei paskatinusiems domėtis Rytis. Apie J. Senkovskį daug rašyta ir Lietuvoje¹, tačiau bene pagrindinis šaltinis visiems, tyrinėjantiems jo veiklą, yra P. Saveljevo straipsnis *О жизни и трудах Сенковского*, paskelbtas J. Senkovskio raštų pirmajame tome.

Kai kurie dokumentai, betarpiškai susiję su nagrinėjama tema, yra saugomi Rusijos ir Lenkijos archyvuose, tačiau medžiagos galima rasti ir Lietuvos archyvuose. Lietuvos valstybiniame Istorijos archyve saugomas Vilniaus universiteto Rytų kalbų katedros įsteigimo projektas, in-

¹ Žr. J. Budreika, „Vilnietis – arabų kalbų profesorius“, *Jaunimo gretos* 12, 1958, 17; V. Grickevičius, „Nilo slėnyje“, *Mokslas ir gyvenimas* 6, 1971, 45–47; J. Jurginis, „Barono Brambeuso Alma Mater“, *Kultūrų kryžkelėj*, Vilnius, 1970, 215–220; H. Kristapavičius, „Arabų kalbų profesorius iš Vilniaus“, *Moksleivis* 5, 1970, 21.

strukcija M. Bobrovskiui, vykstančiam stažuoti į Vakarus, Vilniaus universiteto tarybos nutarimas išrinkti W. Münnichą klasikinių ir Rytų kalbų profesoriumi.

Apie lietuvių ir arabų ryšius yra rašęs R. Neimantas periodikoje bei knygose *Rytai ir Lietuva* (V, 1988) ir *Nuo Nemuno iki Nilo* (V, 1986).

2. Vilniaus universiteto auklėtiniai arabistai XIX a. pirmoje pusėje

2.1. Akademinė aplinka Vilniaus universitete

Arabistikos mokslo pradžia Lietuvoje reikia sieti su Vilniaus universitetu (VU). XIX a. pradžioje čia susidarė palankios sąlygos mokslui plėtotis. Universitetas tapo mokslo ir kultūros centru, subūrusiu aplink save geriausius to meto protus. Labiausiai universitetas suklestėjo 1816–1823 m., kai rektoriauti pradėjo, kad ir gerokai menkesnis mokslininkas už J. Sniadeckį, bet patyręs administratorius S. Malevskis (1759–1832). Tuo metu daug vietos akademinio jaunimo buvo išsiųsta į užsienį gilinti žinių. Mokslu ir garsu Vilniaus universitetas pralenkė Lenkijos ir Rusijos aukštąsias mokyklas. Didelę įtaką mokslo plėtotei padarė du didieji universiteto humanitarai – istorikas Joachimus Lelevelis (1786–1861) ir klasikinių kalbų profesorius Gotfridas Grodekas (1786–1825). J. Lelevelis 1815–1818 ir 1821–1824 dėstė visuotinę istoriją. Paskaitose daug dėmesio skirdavo Rytams. Jis yra laikomas lenkų mokslinio orientalizmo krikštatėviu. Gyvenimo pabaigoje parašė iki šiol arabų kartografijos istorijai svarbų fundamentalų veikalą *Geographie du Moyen-Age (1850–1857)*². Rytams savo paskaitose didelį dėmesį skyrė ir G. Grodekas, teigęs, jog jie padeda geriau pažinti graikų pasaulį³.

2.2. Priežastys, skatinusios domėjimąsi Rytais

Rytų temos tapo populiarios to meto romantinėje literatūroje⁴. Romantizmas skatino ir mokslinį domėjimąsi Rytais. Universiteto šubravcų, filomatų, filaretų aplinkoje orientalizmo kelią pradėjo Juzefas Julijanas Senkovskis (1800–1858), Juzefas Kovalevskis (1800–1858), Aleksandras Chodžka (1804–1891), Ignatas Petraševskis (1796–1869), Liudvikas Špitcnagelis (1807–1827), Augustas Žaba (1801–1894), Antonas Muchlinskis (1808–1877). Visi, išskyrus L. Špitcnagelį, vėliau tapo žymiais orientalistais. Mokslinėje literatūroje juos įprasta vadinti Vilniaus universiteto orientalistų būrelio nariais. Visi studijavo universitete maždaug vienu metu – 1817–1824, kai kurie buvo represuoti už dalyvavimą filomatų-filaretų veikloje. Prie šito būrelio narių nepriskiriamas gerokai vyresnis, egzegetas ir slavistas Michailas Bobrovskis (1784–1848), domėjęsis Rytų kalbomis ne iš romantinio polėkio, o tam, jog geriau suprastų Šv. Raštą.

² И. Ю. Крачковский, *Очерки по истории русской арабистики*, Москва–Ленинград, 1950, 87.

³ П. Савельев, „О жизни и трудах Сенковского“, *О. И. Сенковский, Собрание сочинений* I, Санкт-Петербург, 1858, XIX.

⁴ Źr. A. Zajączkowski, *Orient jako źródło inspiracji w literaturze romantycznej doby mickiewiczowskiej*, Warszawa, 1955.

XIX a. pradžioje geriausias moksliniais veikalais, turėjusius didelės įtakos arabų kalbos moksliniam nagrinėjimui, išleido Silvestras de Sacy (1758–1838), laikomas arabistikos tėvu. 1806 m. pasirodė jo trijų tomų *Arabų kalbos chrestomatija*, 1810 m. – dviejų tomų *Arabų kalbos gramatika*. S. de Sacy redagavo *Journal des savants* ir *Journal asiatique*, dėstė *College de France*, nuo 1823 buvo jo direktorius.

Plėtojantis mokslui pastebėta, jog visapusiškai suprasti Šv. Raštą gali padėti kitos Rytų kalbos. Tam visiškai pritarė universiteto vadovybė, skatinusi domėjimąsi Rytais bei suradusi lėšų paremti kelių studentų stažuotes užsienyje.

Išmokusiems Rytų kalbų atsirasdavo galimybė diplomatinei karjerai Rusijos atstovybėse Rytuose.

2.3. Bandymai įkurti Rytų kalbų katedrą Vilniaus universitete

Krokuvos Čartoriskių bibliotekoje saugomas 1822 m. balandžio 22 d. universiteto bibliotekininko bei žymaus visuomenės veikėjo Kazimiero Kontrimo (1777–1836) raštas, kuriame jis siūlo Adomui Čartoriskui (1770–1861) įsteigti universitete Arabistikos katedrą⁵. Ši katedra, jo nuomone, turėtų būti Rytų kalbų centras. Kitos dienos A. Čartoriskio laiške VU rektoriui rašoma: „Prieš dvylika metų kreipiausi į universitetą, kad Vilniuje būtų įkurta Rytų kalbų katedra“⁶. Toliau sakoma, jog universiteto taryba 1810 m. birželio 1 d. posėdyje Rytų kalbų katedros profesoriumi išrinko H. J. Klaprotą, tačiau šis išvyko į užsienį ir negalėjo jai vadovauti. A. Čartoriskis dėsto argumentus, kodėl reikia tokios katedros: Rytų kalbų mokėjimas gali labai padėti pažinti tautas, reikalingas prekybinių ryšių palaikymui, mokslas jaunimui gali atverti galimybes tarnauti valstybei diplomatinėje tarnyboje. Pasak A. Čartoriskio, užsienyje tam yra įkurta katedrų, kurioms vadovauja aukščiausius laipsnius turintys mokslininkai⁷. Tuos dalykus puikiai suprato ir VU vadovybė, tik nebuvo žmogaus, kuris vadovautų tokiai katedrai.

Heinrichas Julijus Klaprotas (1783–1835) – vokiečių orientalistas, dirbęs Rusijoje, nepaliko didesnio pėdsako moksle. 1810 m. jis pats kreipėsi į VU rektorių, prašydamas darbo universitete. J. Sniadeckis atsakymą jam duoti delė ir reikėjo įsikišti pačiam švietimo apygardos kuratoriui A. Čartoriskui. Jo spaudžiamas J. Sniadeckis sutiko priimti J. Klaprotą, tačiau šis, ilgą laiką negavęs atsakymo, pakeitė savo planus ir išvyko iš Rusijos⁸. VU tikėjosi išsiugdyti orientalistą iš savo studentų. 1822 m. realiausiu kandidatu užimti Rytų kalbų katedros vadovo vietą buvo ką tik iš dvejus metus trukusio tobulinimosi Rytuose grįžęs Juzefas Julijanas Senkovskis.

⁵ J. Palionis, „Vilniaus Franklinas“, *Mokslas ir gyvenimas* 9, 1976, 19.

⁶ *Projekt poruczenia katedry języków wschodnich Panu Sękowskiemu*, LVIA, F. 721, Ap. 1, B. 64.

⁷ *Ten pat.*

⁸ A. Piročkinas, A. Šidlauskas, *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius, 1984, 192.

Likimas taip lėmė, kad Rytų kalbų katedra VU atsirado visu šimtmečiu anksčiau nei lituanistikos, tačiau ji, deja, egzistavo tik popieriuose.

K. Kontrimas minėtame laiške A. Čartoriskiui nurodo J. Senkovskį kaip galimą kandidatą Rytų kalbų katedros vadovo vietai užimti. Senkovskis minimas ir A. Čartoriskio laiške VU rektoriui bei siūlomas ekstraordinarinio profesoriaus pareigoms. VU taryba 1922 m. balandžio 28 d. rašte A. Čartoriskiui rašo, jog išrinko J. Senkovskį Rytų kalbų katedros ekstraordinariu profesoriumi su 1000 sidabro rubliu metiniu atlyginimu⁹. Apie tai buvo informuota Rusijos dvasinių reikalų ir liaudies švietimo ministerija. Ministro kunigaikščio Aleksandro Golycino tų pačių metų liepos 29 d. laiške A. Čartoriskiui sakoma, jog J. Senkovskis paskirtas Arabų ir turkų kalbų katedros profesoriumi Sankt Peterburgo universitete ir dirbti VU dėl tos priežasties negali¹⁰.

J. Senkovskis atsisakė pareigų VU ir apsisprendė pasilikti ką tik įkurtame Sankt Peterburgo universitete. Tokį pasirinkimą galbūt skatino materialinė nauda (paskirtas 5000 sidabro rublių metinis atlyginimas, be to, J. Senkovskis buvo paliktas dirbti vertėju prie Užsienio reikalų kolegijos), didesnės karjeros galimybės imperijos sostinėje. Daug lėmė paties J. Senkovskio asmenybės kontroversiškumas. Jo biografai pažymi, jog Senkovskis buvo retų gabumų žmogus, tačiau didelis savimyla ir cinikas¹¹.

J. Senkovskio netekimas VU buvo didelis smūgis, tačiau jo arabistinė veikla, pradėta Vilniuje 1818 m., nenutrūko.

2.4. J. Senkovskio biografija ir arabistinė veikla

Senkovskių giminė, lenkų genealogijos tyrinėtojų nuomone, yra viena seniausių Didžiosios Lenkijos šlėktos giminių, giminystės ryšiais susijusi su Sarbievijais¹². Pirmas žinomas šios giminės atstovas Janas Senkovskis, Žygimanto Senojo pasiuntinys Vienoje, Paryžiuje ir Neapolyje, pasirašinėjo „Senkovskis iš Sarbievo“. Juzefo Senkovskio tėvas iššvaistė protėvių palikimą ir jam beliko tik jo žmonos Antagalonių dvaras (Molėtų r.), kur 1800 m. kovo 19 d. ir gimė J. Senkovskis.

Klasikinių kalbų profesorius Gotfridas Grodekas buvo vedęs J. Senkovskio mamos seserį. Manoma, kad jis paskatino berniuką mokytis Rytų kalbų. Būdamas penkiolikos metų J. Senkovskis užsirašė į VU Humanitarinių mokslų fakultetą. Čia jam dėstė J. Lelevelis ir, aišku, jo dėdė G. Grodekas.

⁹ Rektoriaus Simono Malevskio raštas A. Čartoriskiui, LVIA, F. 721, Ap. 1, B. 64.

¹⁰ Liepos 29 d. A. Golycino laiškas A. Čartoriskiui, ten pat.

¹¹ Žr. amžininkų atsiminimus apie J. Senkovskį: Louis Pedrotti, „Józef Julian Sękowski the genesis of a literary alien“, *University of California publications in modern philology*, vol. 73, University of California press Berkeley and Los Angeles, 1965, 2–17; В. Каверин, *Барон Брамбеус. История Осипа Сенковского*, Москва, 1965, 33–36.

¹² П. Савельев, „О жизни и трудах...“, XV.

J. Senkovskis aktyviai dalyvavo šubravcų veikloje, rašinėjo straipsnius į *Wiadomości Brukowe*, buvo artimai pažįstamas su Adomu Mickevičiumi ir kitais literatūrinio sąjūdžio dalyviais.

Šubravcai paskatino J. Senkovskį išversti į lenkų kalbą Ezopo pasakėčių arabišką atitikmenį – Lokmano* pasakėčias.

Nedidelės apimties knygelė, išspausdinta pijorų spaustuvėje, pasirodė Vilniuje 1818 m. Tai pirmas spausdintas kūrinių vertimas iš arabų kalbos į lenkų. Knygos tituliname lape parašyta: *Amsal Lokman El-Hakim, Podobienstwa czyli bajki mędrca Lokmana, z arabskiego przelożone i przypisane Wilenskiemu Towarzystwu Szubrawców przez TH ... człónka tegoż grona.*

Knygelės pradžioje yra skyrius *Įvadinės žinios apie Lokmaną*. Nagrinėdamas Lokmano istoriškumo klausimą, Senkovskis remiasi daugeliu šaltinių, tokių kaip L. Marraco *Bibliothèque Orientale d'Herbelot, Refutationis el Corani* ir kt. Vertimui naudojo T. Erpennijaus XVII a. pradžioje paruoštą Lokmano pasakėčių rinkinį, vėliau pataisytą J. Golijaus ir J. Scheido¹³.

Rinkinį sudaro 37 pasakėčios. Kiekvienos iš jų pavadinimą Senkovskis užrašė dviem kalbomis – lenkų ir arabų.

Vertimas atkreipė akademinės visuomenės dėmesį į J. Senkovskį, kaip gabų orientalistą (tuo metu jis, be arabų, dar mokėjo persų ir turkų kalbas). Tačiau jam dar reikėjo tobulintis. Nežinia kam kilo idėja J. Senkovskį išsiųsti mokytis į Osmanų imperijos valdomus arabų kraštus. Tuo metu tai buvo gana rizikingas sumanymas, nes Rusijos santykiai su Porta buvo įtempti dėl bręstančio graikų sukilimo prieš turkų valdžią, be to, arabų kraštai apskritai buvo laikomi nesaugiais vakariečiams. Tačiau didžiausia problema buvo ta, jog J. Senkovskis neturėjo pakankamai lėšų tokiai kelionei.

1819 m. mėnraštyje *Pamiętnik Warszawski* pasirodė K. Kontrimo kreipimasis į visuomenę padėti surinkti lėšų 22 m. jaunuolio kelionei į Rytus gilinti Rytų kalbų žinių. Tuo metu J. Senkovskiui buvo 19 metų, bet kreipimesi treji metai buvo pridėti dėl solidumo.

Reikalingi pinigai buvo surinkti ir 1819 m. rugsėjo 1 d. Senkovskis išvyko iš Vilniaus į Konstantinopolį.

Vilniaus universitetas J. Senkovskio kelionės nefinansavo, 900 sidabro rublių jam paaukojo „geri žmonės“¹⁴. Manoma, jog daugiausia tai buvo masonai. 1820 m. iš J. Senkovskio laiško K. Kontrimui paaiškėjo, jog jaunasis orientalistas Sirijoje nebeturi iš ko gyventi. Apie tai sužinojusi VU taryba skubiai kreipėsi į švietimo ministrą prašydama, kad šis leistų paskirti gabiam universiteto studentui 600 sidabro rublių iš lėšų, skirtų „mokslo reikalams spręsti“¹⁵. Prie laiško švietimo ministrui pridėta K. Kontrimo pasirašyta J. Senkovskio charakteristika, kur, be kita ko, sakoma, jog Senkovskis „su laiku gali pasidaryti nepaprastu literatu“.

* Lokmanas – legendinis arabų išminčius, gyvenęs prieš Muchamedą.

¹³ El-Hakim Amsal Lokman, *Podobienstwa czyli bajki mędrca Lokmana, z arabskiego przelożone i przypisane Wilenskiemu Towarzystwu Szubrawców przez TH ... człónka tegoż grona*, Wilno, 1818.

¹⁴ *O pomocy od Uniwersyteta Wileńskiego odbywającemu wojaż w krajach wschodnich uczniowi tegoż Uniwersyteta Sękowskiemu*, LVIA, F. 721, Ap. 1, B. 128.

¹⁵ *Ten pat.*

Rytuose J. Senkovskis praleido dvejus metus. Per tą laiką aplankė Siriją, Egiptą, Nubiją. Sirijoje apsistojo Ain Tūro maronitų vienuolyne (dab. Libanas) pas žymų arabistą, Vienos universiteto profesorių Antoną Arydą (1736–1820). Būdamas Sirijoje ir Egipte, J. Senkovskis mokėsi ne tik literatūrinės arabų kalbos, bet ir vietinių dialektų. Kartu su švedų arabistu J. Bergrenu (1790–1868), keliavusiu po arabų šalis, rinko medžiagą arabų dialektologijos žodynui.

Į Lietuvą J. Senkovskis grįžo 1821 m. vasaros pabaigoje laisvai mokėdamas turkų, arabų ir persų kalbas. Lietuvoje ilgai neužtruko, nes kelionės Turkijoje metu buvo priskirtas prie Rusijos Konstantinopolio diplomatinės misijos ir, baigęs mokslą, turėjo prisistatyti į Sankt Peterburgą. Į imperijos sostinę J. Senkovskis atvyko 1821 m. spalio mėnesį. Jį priėmęs valstybės kancleris grafas F. Rumiancevas (1754–1826) apdovanojo 200 rublių premija už „gerą pasiruošimą tarnybai“¹⁶.

1821 m. gruodžio 21 d. Senkovskis buvo paskirtas vertėju prie Užsienio reikalų kolegijos Sankt Peterburge. Prieš tai jis turėjo išlaikyti kvalifikacinius egzaminus Mokslų akademijoje. Jį egzaminavęs arabistas akademikas K. Frenas (1782–1891) labai gerai atsiliepė apie J. Senkovskį, pažymėjo, jog šis „išmoko ją [arabų kalbą] ne tik praktiškai – kalbėjimui, bet ir gramatiškai, iš tos tautos knygų ir raštijos paminklų, [...] moksliniu požiūriu“¹⁷.

Tuo metu dėl politinių priežasčių iš Sankt Peterburgo universiteto buvo atleista daug dėstytojų, tarp jų arabų bei turkų kalbų profesoriai S. de Sacy mokiniai prancūzai J. F. Demange (1789–1839) ir F. B. Charmoy (1793–1869). Neseniai universitete įkurtų šių katedrų vadovų vietos tapo vakuojančiomis.

1822 m. liepos 29 d. J. Senkovskiui suteikiamas ordinarinio profesoriaus vardas ir jis paskiriamas vadovauti Arabų ir turkų kalbų katedrai. 1822 m. rugpjūčio 18 d. jis skaitė universitete pirmąją paskaitą, skirtą arabų kalbos mokymosi apžvalgai. Netrukus paskaitos turinys buvo paskelbtas spaudoje¹⁸. J. Senkovskis apgailestauja dėl arabų kalbos vadovėlių stokos bei esančiųjų blogos kokybės. Atkreipia studentų dėmesį į teisingo tarimo svarbą bei būtinybę daug rašyti įvairiais arabų rašto stiliais, nes tik taip galima išmokti skaityti rankraščius. Nagrinėja iki šių dienų aktualų tariamai egzistuojančių dvejų arabų kalbų klausimą. Kadangi buvo įvairių trumpinimų, daugiausia netariamų daiktavardžių ir būdvardžių galūnės *un(u)*, *in(i)*, *an(a)*, kai kas tvirtindavo, jog yra dvi arabų kalbos – „modernioji“ ir „senoji“. J. Senkovskis teigia, jog yra tik viena, argumentuodamas, jog ir Muchamedo laikais tos galūnės nebuvo tariamos, ką liudija persų perimti arabiški žodžiai be galūnių. Jų tarimas išliko tik poezijos ir poetinės prozos kūrinuose bei musulmonų kanoninėse knygose¹⁹. Studentams pataria, jog pradžioje besimokant reikia skaityti su visomis galūnėmis, o vėliau, pakankamai kalbą išmokus, galima jas numesti, „kad neatrodytum kaip studentas“.

¹⁶ П. Савельев, „О жизни и трудах...“, XXXIII.

¹⁷ *Теп пат*, XXXIV.

¹⁸ Ж. О. И. Сенковский, „Об изучении арабского языка“, *Сын Отечества*, 1822, Ч. LXXX, 248–267.

¹⁹ *Теп пат*, 259.

Fundamentalių darbų iš arabistikos J. Senkovskis nepaliko. Pagrindinis jo veiklos rezultatas – orientalizmo sustiprinimas literatūroje. J. Senkovskis parašė daug grožinės literatūros kūrinių, paremtų rytietiškais motyvais. Nemažai jo straipsnių, daugiausia kelionių aprašymų, prozos vertimų iš arabų kalbos paskelbta to meto spaudoje. Didelis J. Senkovskio indėlis į arabistiką yra prozos kūrinių vertimai iš arabų kalbos. Iš viso jis išvertė šešis arabų apsakymus, vieną jų – *Juodberio žirgo karžygys* – esą labai mėgo A. Puškinas²⁰.

Iš savo kelionių J. Senkovskis paskelbė aštuonis straipsnius. Didesnė jų dalis – įspūdžiai iš arabų kraštų. Paminėtini *Piramidžių aplankymas*²¹, *Laiškas iš Kairo*²², kur gana įdomiai aprašo Egipto valstiečių gyvenimą bei susitikimą su Egipto vicekaraliumi. J. Senkovskis nesizavi tais dalykais, kurie įdomūs europiečiams, pavyzdžiui, skeptiškai atsiliepia apie piramides, jam nesusprantamas nenatūralus, nepagrįstas jų didumas. J. Senkovskis vienas iš nedaugelio europiečių tuo metu buvo nusigavęs taip toli į Egipto pietus, iki pat Nubijos ir Etiopijos. Šios kelionės aprašymas buvo vertingas tų kraštų pažinimui²³.

J. Senkovskio kelionių aprašymus visuomenė su įdomumu skaitė, kai kurie straipsniai buvo perspausdinti užsienyje, tokiuose prestižiniuose leidiniuose kaip *Nouvelles Annales des Voyages* ir *Neue Allgemeine Geographische Ephemeriden*.

Daug straipsnių iš arabistikos J. Senkovskis išspausdino žurnale *Библиотека для чтения*, pats buvęs jo įkūrėju ir redaktoriumi. Paminėtina studija apie arabų ikiislaminę poeziją²⁴. J. Senkovskis spausdino recenzijas apie Rusijos keliautojų E. Kovalevskio (1809–1868), A. Norovo (1795–1869) ir A. Rafalovičiaus (1816–1851) knygas bei parašė apibendrinantį darbą apie varų keliautojų kelionių Rytuose aprašymus²⁵.

J. Senkovskis redagavo jaunystės kelionių draugo švedų arabisto J. Bergreno (1790–1868) paruoštą prancūzų-arabų kalbų žodyną²⁶. Tai buvo šnekamosios arabų kalbos žodynas, laikomas pirmu rimtu dialektologijos darbu. 1825 m. žodynas pradėtas spausdinti Sankt Peterburge, bet dėl neaiškių priežasčių leidyba sustojo ir darbas išėjo tik 1844 m. Upsaloje (Švedija). I. Kračkovskio manymu, to priežastimi galėjo būti buvusių bendražygių nesutarimai, o J. Senkovskio mokinio ir biografo P. Saveljevo nuomone – lėšų stygius.

²⁰ И. Ю. Крачковский, *Очерки...*, 107.

²¹ Жг. О. И. Сенковский, „Посещение Пирамид. Из путевых записок Иосифа Сенковского“, *Сын Отечества*, 1822, Но I, Ч. LXXV, 16–30, 116–122.

²² Жг. О. И. Сенковский, „Перечень письма из Каира от 11/22 декабря 1822“, *Сын Отечества*, 1822, Ч. LXXVI, 64–71.

²³ Жг. О. И. Сенковский, „Краткое начертание путешествия в Нубию и Верхнюю Эфиопию“, *Северный Архив*, 1822, Ч. I, Но. 1, 70–113.

²⁴ Жг. О. И. Сенковский, „Поэзия Пустын или Поэзия Аравитян до Магомета“, *Библиотека для чтения*, 1838, Ч. XXXI, 93–130.

²⁵ Жг. О. И. Сенковский, „Способности и мнения новейших путешественников по Востоку“, *Библиотека для чтения*, 1836, Ч. XIII, 112–145.

²⁶ П. Савельев, „О жизни и трудах...“, LIV.

Sankt Peterburgo universitete J. Senkovskis dėstė iki 1847 m. Iš jo mokinių paminėtini M. Volkovas (1800–1846), vėliau tapęs K. Freno pagalbininku ir MA Azijos muziejaus direktoriumi, V. Grigorijevas (1816–1861), P. Saveljevas (1814–1846), žinomas archeologas numizmatas, Aukso Ordos tyrinėtojas V. Tyzenhauzas ir kt.²⁷ Daug žadantis buvo A. Gusevas (1810–1835); su jo vardu siejamas bene pirmasis bandymas išversti iš arabų kalbos pasakas *Tūkstantis ir viena naktis*.

J. Senkovskio mokiniai buvo ir VU auklėtiniai Antonas Muchlinskis (1808–1877) bei Ignatas Petraševskis (1796–1869).

J. Senkovskis buvo vienintelis iš to meto Rusijos Rytų kalbų profesorių, kuris lankėsi Rytuose ir juos gerai pažinojo. Jo paskaitos buvo kupinos gyvo temperamento, literatūrinio talento ir šmaikštumo. P. Saveljevas prisimena: „[J. Senkovskio] paskaitos neapsiribodavo kalba ir literatūra, o buvo tikra mokslo apie Rytus enciklopedija, [...] įvesdavo klausytoją į vietos buitį, supažindindavo su istorija ir geografija“²⁸. Arabų kalbos kursas buvo paskirstytas trejiems metams. Pirmaisiais jis išdėstydavo gramatikos taisykles, remdamasis S. de Sacy ir A. Aryda, versdavo Koraną, kai kuriuos *Kalila ir Dimna* skyrius, Abdul Latyfo *Egipto aprašymą*. Antrais metais mokydavo arabų kalbos terminologijos pagal Alfije arba Ferchatą, kad studentai patys galėtų skaityti gramatinius komentarus, versdavo Lebido *Mualaką* su Az-Zauzeni komentarais ir ištraukas iš *Khamasi* su Tebrizi komentarais. Trečiais metais, supažindinęs su senąja arabų literatūra, aiškino pačius sunkiausius naujųjų laikų autorius, liepdavo studentams versti rusų arba persų kalbų tekstus į arabų²⁹.

J. Senkovskis buvo A. Pliušaro (1806–1865) *Enciklopedinio žodyno* (1835–1841) pagrindinis Rytų skyriaus redaktorius ir į tą veiklą įtraukė savo artimiausius bendražygius bei mokinius. Septyniolika šio leidinio tomų buvo didelis to laikmečio pasiekimas, o jo Rytų skyrius, I. Kračkovskio nuomone, XIX a. gali būti lyginamas tik su orientalistu I. Berezino (1819–1896) XIX a. 8-ojo deš. enciklopediniu žodynu. Kai kurie straipsniai ir iki pat šiol išlieka pirminių šaltinių.

J. Senkovskis bandė pasireikšti ir kaip administratorius. 1829 m. paruošė Rytų kalbų ir filologijos skyriaus projektą. Jame buvo siūloma Sankt Peterburgo universitete įkurti Rytų kalbų skyrių. Idėja buvo svarstyta universiteto komiteto posėdyje, tačiau įgyvendinta tik po J. Senkovskio mirties.

J. Senkovskio asmenybė. J. Senkovskis – visapusiška, talentinga asmenybė, žinomas ne tik kaip orientalistas, bet ir kaip literatas, publicistas, žymus Rusijos visuomenės veikėjas, žurnalo *Библиотека для чтения* redaktorius (1834–1856), per visą gyvenimą nepaleidęs plunksnos iš rankos, nagrinėjęs net chemijos ir fizikos problemas³⁰. Išsilavinusiai XIX a. Rusijos visuome-

²⁷ И. Ю. Крачковский, *Очерки...*, 109.

²⁸ П. Савельев, „О жизни и трудах...“, XLII.

²⁹ Б. М. Данциг, *Изучение Ближнего Востока в России*, Москва, 1968, 54.

³⁰ Žr. J. Senkovskio darbų bibliografiją (iš viso 440 pozicijų): П. Савельев, „О жизни и трудах...“, СХIII–СХХХVII.

nei labiau žinomas kaip šmaikščių istorijų visuomeninio gyvenimo temomis autorius, pasirašinęs *Barono Brambeuso* slapyvardžiu. Laikomas talentingiausiu orientalistu: 22 metų tapo profesoriumi, 28-rių – Sankt Peterburgo mokslų akademijos nariu korespondentu, daugelio užsienio mokslo draugijų nariu. I. Kračkovskis (1883–1951) jį laiko vienu iš dviejų, greta Kristiano Freno (1782–1851), Rusijos arabistikos kūrėjų³¹.

1834 m. pradėjus leisti *Библиотека для чтения*, J. Senkovskis tapo jo redaktoriumi ir, nors tęsė darbą Sankt Peterburgo universitete, bet visą savo energiją atiduodavo literatūrinei veiklai.

J. Senkovskio ryšiai su tėvyne nutrūko. Dėl to iš dalies kaltas buvo jis pats. Jo pažiūros dažnai prieštaraudavo lenkų šlėktos nuomonei. Daug kritikos susilaukė dėl 1824–1825 m. lenkų kalba Varšuvoje išleisto 2 t. veikalo *Colectanea**... , kur, remiantis turkų šaltiniais, rašoma apie Osmanų imperijos santykius su *Žečpospolita*. Lenkijos ir Lietuvos inteligentija pasipiktino tuo darbu, nes jame nepagarbiai atsiliepiama apie *Žečpospolitą*³². Santykiai su lenkų bendruomene visiškai nutrūko, kai J. Senkovskis neigiamai ir net pašaipiai atsiliepė apie 1831–1832 m. sukilimą³³.

2.5. M. Bobrovskio veikla

Maždaug tuo pačiu metu, kai J. Senkovskis išvyko į Rytus mokytis Rytų kalbų, su tokiu pat tikslu, bet į Vakarus, VU buvo komandiruotas Michailas Bobrovskis (1784–1848).

M. Bobrovskis gimė Bielsko apskrityje, Volkoje, unitų šventiko šeimoje. 1806 m. baigė Baltogės gimnaziją, 1808–1812 m. mokėsi Vilniaus vyriausioje dvasinėje seminarijoje. 1811 m. gavo filologijos, 1812 m. – teologijos, 1814 m. – teisių magistro laipsnį. 1815 m. išventintas kunigu. Tais pačiais metais buvo išrinktas Šv. Rašto dėstytoju (adjunktu) VU bei Šv. Rašto katedros docentu Dvasinėje seminarijoje. Domėjosi ne tik teologija, egzegetika, bet ir slavistika. Kaip gabus ir perspektyvus egzegetas bei slavistas, 1817 m. Vilniaus universiteto buvo išsiųstas mokslinė komandiruotėn į Vakarus. Studijavo biblinę archeologiją ir slavistiką Vienoje, Prahoje, Liublįanoje, Romoje, kur sudarė Vatikano bibliotekos slavų senųjų rankraščių ir spaudinių katalogą (išleistas 1830 m.). Mokslo istorijoje žinomas kaip slavistas ir archeografas, suradęs vieną seniausių (X a.) bažnytinės slavų kalbos vad. Supraslio rankraštį (išleistas F. Miklošico 1851 m.). Lenkų ir rusų kalbomis paskelbė daug studijų apie slavų kalbą ir literatūrą.

M. Bobrovskis buvo vienas žymiausių to meto unitų bažnyčios veikėjų. Pasisakė už Bažnyčios rytietiškų slaviškų pradų sustiprinimą, net buvo sugalvojęs lenkų kalbos rašybą suderinti su kirilica.

³¹ И. Ю. Крачковский, *Очерки...*, 86.

* Visas pavadinimas *Colectanea z dziejopisów tureckych rzeczy do historyi Polskiej służonych, z dodatkiem objasnień potrzebnych i krytycznych uwag*.

³² П. Савельев, „О жизни и трудах...“, LIII.

³³ Žr. apie J. Senkovskio santykius su lenkais: В. Каверин, *Барон Брамбеус. История Осипа Сенковского*, Москва, 1965, 23–33.

Universitetas M. Bobrovskį į užsienį komandiravo trejiems metams, dvejus iš jų jis turėjo praleisti Vienoje ir vienerius – Romoje³⁴. M. Bobrovskio stažuotės instrukcijoje rašoma, jog šis Vienoje turės, be kitų dalykų, klausyti profesorių orientalistų Oberleitnerio ir Achetmanno paskaitų bei susipažinti su chaldėjų, sirų ir arabų kalbomis³⁵. Į Vakarus M. Bobrovskis visų pirma buvo siunčiamas kaip egzegetas ir slavistas. Jam buvo liepta susipažinti su teologijos mokymo padėtimi Vakarų Europoje ir patobulinti Rytų kalbų žinias, kaip būtiną Šv. Rašto nagrinėjimo priemonę.

XIX a. pradžioje Europoje orientalizmo centrais buvo du universitetai – Paryžiaus ir Vienos. Paryžiuje darbavosi Silvestras de Sacy, o Vienoje – A. Aryda bei A. Jan (1750–1816). 1817 m. M. Bobrovskis, atvykęs į Vieną, neberado nei vieno, nei antro Vienos arabisto – A. Jan mirė 1816 m., o A. Aryda 1817 m. išvyko į gimtąją Siriją, kur 1820 m. mirė ant savo mokinio J. Senkovskio rankų³⁶.

M. Bobrovskis lankė savo bendraamžio A. Arydos mokinio A. Oberleitnerio (1789–1832), vėliau sudariusio arabų kalbos chrestomatiją (1823–1824), paskaitas.

1820 m. M. Bobrovskis kreipėsi į VU, prašydamas leisti pasilikti užsienyje dar vienerius metus. Juos planavo praleisti taip: Ragūzoje mokytis slovėnų kalbos, susipažinti su šiaurės Vokietijos katalikų ir nekatalikų dvasinėmis mokyklomis bei mokytis Rytų kalbų Paryžiuje pas S. de Sacy. Universitetas sutiko su tokiu pasiūlymu ir 1820 m. gegužės 6 d. laiške informavo apie tai dvasinių reikalų ir liaudies švietimo ministrą A. Golyciną ir paprašė skirti M. Bobrovskiui 1000 sidabro rublių³⁶.

1821 m. birželio 28 d. laiške A. Čartoriskiui VU rektorius rašė, jog nuo M. Bobrovskio gavęs laišką, kuriame šis pateikė savo trejų metų dėstymo planą. Tarp minimų dalykų yra ir arabų kalba.

1822 m. grįžęs į Lietuvą M. Bobrovskis gavo teologijos daktaro laipsnį bei buvo paskirtas extraordinariniu profesoriumi. Universiteto tarybai pateikė naują teologinių disciplinų dėstymo planą, glaudžiai susietą su Rytų kalbų mokymu³⁷. Universitete M. Bobrovskis dėstė arabų kalbą bei aiškino Korano tekstus, tačiau tai truko neilgai – 1824 m. rugpjūčio 16 d. iš universiteto buvo pašalintas, jo pažiūras pripažinus netinkamomis egzegetikos profesoriumi³⁸, ir uždarytas Žirovcų vienuolyne. Iš tikrųjų jis buvo atleistas dėl filomatų-filaretų bylos kartu su kitais VU dėstytojais (J. Leleveliu, I. Danilavičiumi, K. Kontrimu ir kt.), kurie caro valdžios buvo laikomi jai nepalankiais. Atleidimo pretekstu galėjo būti per pamokslą išsakytas viešas filaretų palaikymas. 1826 m. pradžioje J. Bobrovskis buvo gražintas į Vilnių ir paskirtas senosios slavų kalbos, Šv. Rašto ir biblinės archeologijos profesoriumi, tačiau arabų kalbos daugiau nebedėstė.

³⁴ *O wojażu xiędza Bobrowskiego do Wiednia i Rzymu dla udoskonalenia się w Exegetyce i językach Biblijnych*, LVIA, F. 721, Ap. 1, B. 105.

³⁵ *Ten pat.*

³⁶ *Ten pat.*

³⁷ П. О. Бобровский, *Михаил Кирилович Бобровский ученый славист ориенталист*, Вильна, 1889, 58.

³⁸ *Ten pat.*, 60.

M. Bobrovskiui arabų kalba, kaip ir kitos Rytų kalbos, buvo priemonė, padedanti geriau suprasti Šv. Raštą. Remdamasis užsienyje sukaupia patirtimi teigė, jog tik arabų kalbos dėka galima išaiškinti kai kurias graikiško Biblijos teksto vietas, ji palengvina daugiareikšmių hebrajų kalbos žodžių supratimą. Apie arabų kalbos reikšmę tiriant Bibliją, apie arabų kalbą ir literatūrą M. Bobrovskis kalbėjo viešoje paskaitoje universiteto bendruomenei 1823 m. pabaigoje. Tas pranešimas buvo po poros metų atspausdintas *Вестник Европы* ir yra laikomas žymiausiu M. Bobrovskio indėliu į arabistiką.

Lenkų orientalistas A. Zajączkowski (1903–1970) teigia, jog, palyginti su panašiu J. Senkovskio darbu³⁹, M. Bobrovskio pranešimas rodo jo gilesnį mokslinės literatūros pažinimą bei priklausymą disciplinuotesnei mokyklai⁴⁰. Panašios nuomonės laikosi ir I. Kračkovskis, sakydamas, jog tai buvo „geriausias dalyko išdėstymas tuo metu“⁴¹.

Pranešime M. Bobrovskis didžiai vertina arabų kalbą, sakydamas, jog „pačios turtingiausios kalbos, įskaitant ir graikų, turi jai nusileisti“⁴². Siūlo išleisti musulmonų suną, kuri padėtų geriau suprasti Rytų tautų filosofijos ir religijos istoriją; pažymi arabų istorinių šaltinių, tarp jų ir numizmatikos, naudą vakarų mokslui, supažindina su arabų literatūra bei apskritai su arabų indėliu į pasaulio kultūrą. Pabaigoje konstatuoja, kad VU reikia Rytų kalbų profesoriaus.

2.6. Vilniaus universiteto Orientalistų būrelis

W. Münnicho veikla. Rytų kalbų profesorių VU visgi gavo. 1825 m. balandžio 13 d. mirė klasikinių kalbų profesorius Gotfrydas Grodekas. Naujuoju klasikinių kalbų profesoriumi 1825 m. rugpjūčio 15 d. VU tarybos posėdyje išrinktas Krokuvos Jogailos universiteto rytų kalbų profesorius vokiečių Wilhelm Münnich (1793–1829)⁴³. Apie W. Münnichą žinių išliko mažai. Žinoma, jog jis 1818–1826 m. Krokuvos Jogailos universitete dėstė hebrajų, aramėjų, sirų, arabų, turkų ir persų kalbas bei literatūrą. Į Vilnių atvyko 1826 m. balandžio 4 d. ir pradėjo dėstyti graikų ir lotynų filologiją bei persų ir arabų kalbas. Didesnio vaidmens VU jis nesuvaidino – anksti mirė, be to, jam sunku buvo dirbti po tokios figūros kaip G. Grodekas. W. Münnicho Rytų kalbų žinios irgi nebuvo labai geros. Pas jį arabų kalbos mokėsis A. Muchlinskis vėliau rašė, jog „iš jo [Münnich] nedaug ko buvo galima išmokti“, kad jo mokymas apsiribojo skaitymu ir gramatikos aiškinimu⁴⁴. Iš jo spausdintų darbų žinoma tik studija *De poësi persica*, atspausdinta *Rocznik Krakowskiego Naukowego Towarzystwa* (1825 m.), kur trumpai apibūdinta arabų kalba.

³⁹ Žr. 18 nuorodą.

⁴⁰ M. M. Dziekan, *Polacy a świat arabski*, Gdańsk, 1998, op. cit., 26.

⁴¹ И. Ю. Крачковский, *Очерки...*, 88.

⁴² М. Бобровский, „Исторический взгляд на книжный язык арабов и на литературу сего народа“, *Вестник Европы*, Но. 5, 16–39, Но. 7, 192–208.

⁴³ *О выборе Г. Минниха профессором Виленского университета 1825–1826*, LVIA, F. 721, Ap. 1, B. 621.

⁴⁴ A. Muchlinski, *Ignacy Pietraszewski*, Wilno, 1861, 3.

W. Münnicho arabų ir persų kalbų paskaitas lankė daug vadinamojo orientalistų būrelio narių. Jam priklausė jau minėti Juzefas Senkovskis, Janas Viernikovskis, Juzefas Kovalevskis, Aleksandras Chodžka, Ignatas Petraševskis, Liudvikas Špitsnagelis, Augustas Žaba, Antonas Muchlinskis. Nė vienas jų, išskyrus J. Senkovskį ir iš dalies A. Muchlinskį, arabistu netapo, tačiau daugelis dirbo Rusijos diplomatinėse atstovybėse Rytuose, vienaip ar kitaip buvo susiję su arabų kraštais, tad verta nors trumpai apžvelgti jų veiklą.

Ignatas Petraševskis (1796–1869), baigęs VU, mokėsi Sankt Peterburgo universitete pas J. Senkovskį bei Rytų kalbų institute prie Užsienio reikalų ministerijos. Šis institutas (įkurtas 1823 m. gegužės mėn.), kitaip negu universitetas, orientavosi į praktinį žinių naudojimą, ruošė vertėjus Rusijos diplomatinėms atstovybėms. Vienu metu čia mokėsi beveik vien tik VU auklėtiniai⁴⁵. Pradžioje buvo keturi skyriai – arabų, persų, turkų ir mongolų. Mokymo kursas buvo išdėstytas trejiems-ketveriems metams. Iš pradžių dėstytos tik kalbos, o nuo 1825 m. pradėtas skaityti Azijos senovės ir naujųjų amžių istorijos ir geografijos kursas. Institutas kasmet turėjo išleisti šešis absolventus, turinčius praktinių vertėjo darbo įgūdžių. 1832 m. I. Petraševskis, baigęs šį institutą, išvyko į kelionę po Rytų šalis kaip Rusijos ambasados Stambule vertėjas. 1837 m. dirbo generalinio konsulato Aleksandrijoje antruoju vertėju. Gyvendamas Rytuose surinko didelę monetų kolekciją. 1840–1842 m. dėstė arabų kalbą Sankt Peterburgo universitete. 1843 m. išvyko į Vokietiją, kur Berlyno universitete dėstė Rytų kalbas. 1843 m. Vokietijoje išleido darbą apie musulmonų monetas *Numi Mohameddani*. Už tą darbą Halės universitete gavo daktaro laipsnį⁴⁶. 1852 m. Varšuvoje pasirodė *Lata moje młode w podróży*, po dvidešimties metų – kita kelionių knyga *Dziesięcioletnia podróż po Wschodzie*. Abiejose knygose I. Petraševskis aprašo savo keliones Turkijoje, Sirijoje, Palestinoje ir Egipte.

Augustas Žaba (1801–1894), baigęs VU, mokėsi Rytų kalbų institute Sankt Peterburge. Beveik visą gyvenimą nuo 1828 m., kai pradėjo tarnauti Rusijos diplomatinėje tarnyboje, praleido Artimuosiuose Rytuose. Pradžioje dirbo vertėju Rusijos konsulatuose Jafoje, Salonikuose ir Smirnoje (dab. Izmiras), o 1848 m. tapo konsulu Erzurume (Turkija). 1866 m., išėjęs į pensiją, persikėlė į Smirną ir čia gyveno iki mirties.

Daugiausia tyrinėjo Turkijos ir Irako kurdus. Vienas pirmųjų (greta A. Chodžkos) supažindino mokslo pasaulį su kurdų kalba ir literatūra. Neapsiribojo kabinetinėmis studijomis, bet, kad geriau pažintų kurdus, leisdavosi į gana rizikingas keliones jų gyvenamose teritorijose. Rinko ne tik senus rytietiškus rankraščius, monetas, bet ir kurdų materialinės kultūros paminklus. Dalis jo kolekcijos pateko į Londono Britų muziejų. Darbus daugiausia spausdino prancūzų kalba. 1861 m. Peterburge išleido labai svarbų kurdų kalbos ir kultūros pažinimui darbą *Recueil des notices et récits de la littérature et des tribus du Kourdistan*. Svarbiausias jo darbas – parengtas kurdų-rusų-prancūzų ir prancūzų-rusų-kurdų kalbų žodynas. Jo rankraštį 1867 m. perdavė Sankt Peterburgo MA. 1879 m. MA išleido kurdų-prancūzų kalbų žodyną. Leidimo

⁴⁵ A. Muchlinski, *Ignacy...*, 4.

⁴⁶ *Polski Słownik Biograficzny*, XXVIII, Kraków, 1981, 168.

redaktorius F. Justi į jį įtraukė keletą kitų A. Žabos kurdistikos tyrinėjimų bei prancūzų-kurdų pasikalbėjimus.

Aleksandras Chodžka (1804–1891), baigęs VU bei Rytų kalbų institutą, 1831–1841 m. dirbo Rusijos diplomatinėje tarnyboje Persijoje – Tebrize, Teherane, Rešte. Tarnybos metu daug keliavo Persijoje, susipažino su jos gyventojais – persais, turkmėnais, arabais, kurdais. 1841 m. iškeliavo atostogų į Prancūziją ir į Persiją daugiau nebegrižo. Išgarsėjo filologiniais darbais, kuriuos parašė remdamasis patirtimi, sukaupta Persijoje. Be iranistikos, tyrė kurdų ir arabų filologiją, paskelbė darbą apie vahabistų sektą ir Suleimanijos (dab. Irakas) dialektą.

Liudvikas Špicnagelis (1807–1827), literatūros istorikų teigimu, buvo vienas uoliausių VU orientalistų būrelio iniciatorių. Mokėjo apie 15 užsienio kalbų, tarp jų ir arabų. Į lenkų kalbą išvertė ikiislaminio arabų poeto Aš-Šanfario poemos fragmentą (*Szanfary*, V., 1832 m.). Baigęs Rytų kalbų institutą, buvo paskirtas vertėjo padėjėju Aleksandrijoje, bet pakeliui į tarnybos vietą nusižudė.

Juzefas Kovalevskis (1800–1877) 1823 m. buvo areštuotas už dalyvavimą filomatų veikloje ir ištremtas į Kazanę. Gavęs caro valdžios leidimą, Kazanės universitete pradėjo studijuoti Rytų kalbas. Per trejus metus išmoko totorių, arabų ir persų kalbas. Visame pasaulyje išgarsėjo mongolistikos tyrinėjimais. 1855–1860 m. buvo Kazanės universiteto rektoriumi.

Janas Viernikovskis (1800–1877) už dalyvavimą filomatų veikloje buvo ištremtas į Rusijos gilumą kartu su J. Kovalevskiu. Kurį laiką buvo arabų ir persų kalbų mokytoju Kazanės gimnazijoje⁴⁷.

2.6.1. A. Muchlinskio biografija ir arabistinė veikla

Jauniausias ir žymiausias orientalistas iš minėto būrelio narių yra Antonas Muchlinskis (1808–1877). 1822 m. užsirašė į VU Moralinių ir politinių mokslų fakultetą. 1826 m. jį baigęs *utriusque iuris* kandidato laipsniu ir norėdamas patobulinti klasikinės žinias, įstojo į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą bei netrukus, po metų, išlaikė baigiamuosius egzaminus.

1828 m. pradžioje VU iš Sankt Peterburgo universiteto gavo pasiūlymą atsiųsti šešis gabius jaunuolius, kurie vėliau galėtų dėstyti Rusijos universitetuose. Išrinktuosius turėjo egzaminuoti Peterburge MA komisija, tinkamus išsiųsti į Dorpatą, iš ten, gavusius laipsnį – į užsienį. Ta programa vadinosi Profesorijų institutu. Iš šešių VU atrinktų studentų trys buvo pripažinti tinkamais, tarp jų ir A. Muchlinskis. Akademijos komisija konstatavo: „[...] polinkis Rytų kalboms garantuoja pasisekimą, nors jo žinios labai silpnos“⁴⁸.

A. Muchlinskis gavo valstybės stipendiją ir buvo paliktas mokyti Sankt Peterburgo universitete Rytų skyriuje, kur dėstė J. Senkovskis. 1829 m. užsirašė ir į Rytų kalbų institutą. Lankydamas paskaitas universitete ir institute, vienu metu mokėsi trijų Rytų kalbų – turkų, persų ir arabų.

⁴⁷ И. Ю. Крачковский, *Очерки...* 174.

⁴⁸ W. Kotwicz, M. Kotwiczówna, *Orientalista Antoni Muchlinski życie I dziela*, Wilno, 1935, op. cit., 12.

1832 m., baigęs Sankt Peterburgo universitetą ir institutą, A. Muchlinskis komandiruoja-
mas į Rytus. 1832–1834 m. gyveno Stambule, mokėsi arabų kalbos pas vieną žymiausių tų laikų
arabų krikščionių poetų Abun Filipą⁴⁹. 1834 m. pavasarį išvyko į Egiptą per Siriją, Libaną,
Palestiną. Kelionės metu daug dėmesio skyrė tų kraštų krikščioniškoms institucijoms. Ramų
buvimą Egipte sudrumstė maro protrūkis, nusinešęs perspektyvaus arabisto J. Senkovskio mo-
kinio A. Gusevo (1810–1835) gyvybę.

1835 m. pradžioje A. Muchlinskis grįžo į Sankt Peterburgą. Tų pačių metų gegužės 7 d. buvo
paskirtas J. Senkovskio padėjėju, o nuo 1836 m. iki 1839 m. dėstė arabų kalbą Sankt Peterbur-
go universitete. Skaitė kursą apie Koraną su Bajdavio komentarais, vertė Burdos poemas, aiš-
kino arabų kalbos sistemą, versdamas Ibn Ferhato gramatikos etimologinę dalį⁵⁰.

1839 m. gruodžio mėn. A. Muchlinskiui buvo suteiktas ekstraordinarinio profesoriaus var-
das, jis buvo paskirtas Tūrkų filologijos katedros vedėju.

A. Muchlinskis niekada nepamiršo savo tautinių šaknų, daug darbų paskelbė lenkiškai, rašė
apie lenkus Artimuosiuose Rytuose, Lietuvos totorius. Vienas pirmųjų bandė tirti totorių ki-
tabus⁵¹.

Daug A. Muchlinskio darbų pasiliko rankraščiuose ir po jo mirties dingo. Prie arabistikos
darbų galima priskirti kelionių po arabų šalis aprašymus⁵². Buvo paruošęs didelį dešimties
tomų kelionių aprašymą *Notat w czasie podróży po Wschodzie odbytej od 1832 do 1835 r.*, tačiau
šis veikalas nebuvo išleistas, o jo rankraštis pradingo. Keletą darbų apie krikščioniškų institu-
cijų padėtį Artimuosiuose Rytuose atspausdino žurnale *Pamiętnik religijno-moralny*. A. Much-
linskis rašė straipsnius apie Arabiją enciklopedijoje *Русский энциклопедический словарь*.

Iš kelionių parsivežė daug mokslinės medžiagos, tarp jos – žymaus IX a. arabų geografo Al-
Jokūbo *Kitab al-Buldan (Kraštų knyga)* rankraštį.

Gana įdomus A. Muchlinskio darbas yra žodžių, perėjusių į lenkų kalbą iš rytų kalbų, žody-
nas, vad. *Źródłostownik*⁵³. Ne visos Muchlinskio etimologijos teisingos. Į žodyną pateko daug
grynai lenkiškų žodžių, kurie skamba panašiai kaip giminiški sanskrito ar persų kalbų žodžiai,
pvz., *nagi (nuogas)* iš sanskr. *nagn-a, nagnatwa (nuogumas)*; *nos(nosis)* iš sanskr. *nās-ā (nosis)* ir
pan. Kai kurios etimologijos paremtos tik žodžių panašumu ir yra absurdiškos, pvz., *łód (ledas)*
iš arab. *džialyd (ledas)*, *miły (mielas)* iš arab. *majl (palinkimas, prisirišimas)*, *myśl (mintis)* iš
arab. *mithl (panašumas, paveikslas)* ir t. t. A. Muchlinskiui buvo sunku išvengti panašių klaidų,
nes tuo metu lyginamosios kalbotyros mokslas žengė tik pirmuosius žingsnius.

⁴⁹ W. Kotwicz, M. Kotwiczówna, *Orientalista Antoni Muchlinski życie I dzieła*, Wilno, 1935, op. cit., 17.

⁵⁰ *Ten pat*, puoroda 2.

⁵¹ A. К. Антонович, *Белорусские тексты писанные арабским письмом и их графико-орфогра-
фическая система*, Вильнюс, 1968, 3–4.

⁵² „Wyjątek z podróży po Wschodzie“, *Pamiętnik religijno-moralny 1*, 1858, Seria II; *Zarys dziejów krainy
Tanejskiej*, Petersburg, 1858.

⁵³ *Źr. A. Muchlinski, Źródłostownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio do naszej mowy z języków
wschodnich, tudzież mających zapobópną analogię co do brzmienia lub znaczenia*, Petersburg, 1858.

3. Arabistika XIX a. antroje pusėje

3.1. V. Girgo veikla

1832 m. uždarius VU, nutrūko geros orientalizmo tradicijos. Lietuvoje nebeliko centro, kuris būtų galėjęs sutelkti orientalistų pajėgas. XIX a. antroje pusėje turime vienintelį rimtą arabistą V. Girgą (1835–1887) bei keliautojus I. Žagelį (1826–1891) ir M. Tiškevičių (1828–1897), savo darbuose aprašiusius arabų kraštus.

Vladimiras Girgas buvo kilęs iš aprusėjusios senos lietuvių giminės. Gimė Gardine. Lietuvoje mažai žinomas, tačiau jo lietuviškumą liudija tas faktas, jog savo darbus pasirašinėdavo „Girgas“.

1854 m. įstojo į Sankt Peterburgo universiteto Rytų fakultetą, mokėsi pas arabistą M. Navrockį (1823–1871). Baigęs universitetą ir gavęs gubernanto vietą, išvyko į Prancūziją. Paryžiuje jis susipažino su Silvestro de Sacy mokiniais A. P. Caussinu de Percevalu (1795–1871) ir J. Reinaud'u (1795–1867), kurių dėlo tapo arabistu. Ypač didelę įtaką jam padarė labai plačių pažiūrų ir didelės erudicijos J. Reinaud, paskatinęs V. Girgą domėtis tuo metu pirmuosius žingsnius žengiančia naująja arabų literatūra.

1861 m. Sankt Peterburgo universitetas V. Girgą komandiravo į Rytus gilinti arabų kalbos ir islamo teisės žinių. Sirijoje ir Egipte jis praleido trejus metus. Grįžęs į Sankt Peterburgą ir apgynęs disertaciją *Krikščionių teisės Rytuose pagal musulmonų įstatymus*, 1865 m. gavo arabų literatūros magistro laipsnį. Disertacija atitiko laikmečio aktualijas, tačiau V. Girgas buvo labiau linkęs į kalbotyrą. Tais pačiais 1865 m. buvo išrinktas arabų filologijos katedros docentu.

I. Kračkovskis V. Girgą vadina naujos rusų arabistikos kūrėju. Jis paruošė puikių arabų kalbos mokomųjų priemonių, nepraradusių savo vertės pusę šimtmečio. Iš tokių darbų pirmiausia reikėtų išskirti kartu su V. Rozenu (1849–1908) parengtą fundamentalią arabų kalbos chrestomatiją *Арабская хрестоматия* (Kazanė, 1876) ir žodyną *Словарь к арабской хрестоматии и Корану* (Kazanė, 1881).

1874 m. Sankt Peterburge buvo išleistas darbas apie arabų literatūrą *Краткий обзор истории арабской литературы*, laikomas pirmuoju tos srities tyrinėjimu, rusų kalba.

Pasaulyje V. Girgas yra žinomas kaip tarptautinio kolektyvo, paruošusio dideles X a. arabų poezijos rinkinio *Kitab al-aghani (Dainų knyga)* nuorodas, bendraautoris.

Kitas svarbus jo darbas yra po jo mirties išėjęs IX a. arabų istoriko Abu Chanifos Ad-Dynavari istorijos leidimas.

3.2. Keliautojai I. Žagelis ir M. Tiškevičius

Ignotas Žagelis (Žiogelis; Ignacy Żagiell) gimė Pavirinčių dvare, Ukmergės apskrityje, 1826 m. Mokėsi Vilniaus gimnazijoje, Kijevo universitete studijavo mediciną, tobulinosi Oksforde ir Paryžiuje. Keliolika metų praleido kelionėse Afrikoje ir Azijoje. 1859 m. stojo Anglijos užjūrio kolonijų medicinos tarnybon, kurioje dirbo trejus metus. 1864 m. perėjo į panašią tarnybą Turkijoje, ilgą laiką dirbo okulistu Egipto vicekaraliaus dvare. Tarnyba Turkijoje atvėrė jam galimybę keliauti po Osmanų imperijos valdomas Azijos ir Afrikos šalis.

1884 m. Vilniuje išleido kelionių knygą *Podróż historyczna*⁵⁴. Jo kelionių arealas apėmė didžiulę teritoriją nuo Konstantinopolio iki Viktorijos ežero Afrikoje. Atidžiau skaitant knygą, galima rasti daugybę klaidų, netikslumų ir neįtikimų dalykų. I. Žagelis aprašo savo keliones ir atradimus, prisiskirdamas sau galutinį visą laiką žmoniją dominusio Baltojo Nilo ištakų problemos išsprendimą.

Etiopistikos instituto Adis Abeboje darbuotojas Stanislavas Chojnackis, ilgai gyvenęs Etiopijoje, susipažinęs su jos geografija ir istorija bei ištyręs vietos institucijų archyvus, priešė prie išvados, jog daugelis I. Žagelio Etiopijos ir Sudano aprašymų yra mistifikacija⁵⁵. Vis dėlto negalima atmesti visos I. Žagelio knygos. Nenuginčijama yra tai, jog jis gyveno Egipte; tikroviškai vaizduojami Azijos arabų kraštai. Aprašomi Beirutas, Damaskas, Alepas, Kairas ir daugelis kitų Artimųjų Rytų miestų. Tikroviški yra ir arabų gyvenimo aprašymai. I. Žagelis, jei tikėti jo tvirtinimu, buvo pirmasis lietuvis, apsilankęs šventose musulmonų vietose Mekoje ir Medinoje.

Knygos pabaigoje I. Žagelis pateikė dažniausiai vartojamų arabų kalbos žodžių žodynėlį. Tai gana diletantiškai sudarytas Egipto dialekto žodžių kratinys.

Be minėtos knygos, I. Žagelis parašė keletą darbų apie Egiptą. 1872 m. Paryžiuje prancūzų kalba išleido darbą apie Egipto klimatą *L'aperçu général des formations géologiques de l'Égypte, de la Nubie et de l'Arabie pétrée avec la carte géologique* bei 1866 m. – apie Egipto geologiją *Du climat de l'Égypte et de son influence sur le traitement de la physis pulmonaire*. 1880 m. Vilniuje lenkų kalba išleido dviejų tomų senovės Egipto istoriją.

Mykolas Tiškevičius (1828–1897), Biržų ordinatorius, archeologas mėgėjas, senienų kolekcininkas. Perleidęs savo sūnui Juozapui Biržų ordinaciją, išvyko į Prancūziją ir apsigyveno Paryžiuje. Didelę įtaką jam padarė 1861 m. kelionė į Egiptą. Nuo to laiko M. Tiškevičius visą savo likusį gyvenimą paskyrė archeologijai ir senienų kolekcionavimui. Surinko gana didelę senovės Egipto archeologinių radinių kolekciją – iš viso daugiau kaip 1200 eksponatų⁵⁶, tačiau daugumą jų padovanojo Luvro, Britų, Berlyno ir kitiems muziejams, Lietuvai teskirdamas tik nuobiras – kiek daugiau nei porą šimtų menkesnių radinių, iki šiol tebesaugomų Lietuvos muziejuose⁵⁷.

⁵⁴ Ignacy Żagiell, *Podróż historyczna po Abisynii, Adel, Szoa, Nubii, u źródeł Nilu, z opisaniem jego wodospadów oraz po krajach pod-równikowych do Mekki i Medyny, Syrii i Palestyny, Konstantynopolu I po Archipelagu, z dodaniem małego słownika najuważniejszych wyrazów arabskich*, Warszawa, 1884.

⁵⁵ S. Chojnacki, „Podróż dr. Żagiella do Abisynii“, *Przegląd Orientalistyczny*, 1965, Nr. 4.

⁵⁶ R. Neimantas, *Nuo Nemuno iki Nilo. Iš Lietuvos-Egipto kultūros ryšių istorijos: šaltiniai, istoriografija*, Vilnius, 1986, 7.

⁵⁷ Žr. I. Aleksienė, „Lietuva ir piramidės“, *Mokslas ir gyvenimas* 4, 1965, 24–26; I. Aleksienė, „Ko nesugriovė laiko vėjai“, *Tiesa*, 1981 m. liepos 26; I. Aleksienė, *Senoji Egipto dailė*, Vilnius, 1968; R. Kalonaitis, „Mumijų keliai į Lietuvą“, *Švyturys* 24, 1981, 14–16; I. Aleksienė, „Vienos ekspozicijos istorija“, *Kauno tiesa*, 1970 m. liepos 12. A. Сниткувене, „Михаил Тишкевич – крупнейший собиратель египетских древностей в Литве“, *Вестник Древней Истории* 4, 1990, 183–191.

Savo keliones M. Tiškevičius aprašė knygoje *Dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861–1862)*. Pirmas šios knygos tomas išleistas Paryžiuje 1863 m. Antrojo tomo leidyba dėl neaiškių priežasčių sustojo, o vėliau rankraštis dingo ir buvo manoma, kad žuvo per Antrąjį pasaulinį karą. Tik 1992 m. pradžioje Poznanės Račinskių bibliotekoje buvo rasti paruošti spaudai abiejų dienoraščio dalių rankraščiai bei dienoraščio juodraštis *Notaty hr. Michała Tyszkiewicza z podróży do Egiptu i Nubii*. Juodraščių suradimas padėjo išspręsti keletą neaiškumų.

Ilgą laiką buvo abejojama dėl išleistos pirmos dienoraščio dalies autorystės. Abejonės sėklą pasėjo lenkų literatūros žinovo Karolio Estreicherio leidinyje *Bibliografia polska XIX stolecia* prie M. Tiškevičiaus knygos skliausteliuose parašyta eilutė „tekst pisała Węgierska Zofia z Kamińskich“⁵⁸.

Lenkų egiptologas A. Nivinskis, palyginęs spaudai paruoštą rankraštį su dienoraščio juodraščiu padarė išvadą, jog pastarasis yra kur kas geresnis⁵⁹. M. Tiškevičiaus juodraštis smarkiai pakeistas: papildytas didaktiniais moralizuojančiais intarpais, nereikalingais sentimentais, enciklopedine informacija bei komentarais. Tie papildymai, matyt, turėjo daug solidžiau pavaizduoti autorių skaitytojų akyse bei suteikti knygai informatyvumo ir moralinio svorio. Greičiausiai M. Tiškevičius, užsidegęs kasinėjimų, kolekcionavimo ir medžioklės aistromis, parašęs juodraščių, atidavė jį Z. Vengierskai ir nuo leidybos reikalų nusišalino.

Z. Vengierska (1808–1869) parašė keletą knygų vaikams, iš kurių žymiausia, sulaukusi kelių leidimų – *Podróż malownicza po najciekawszych okolicach ziemi naszej [...] dla młodzieży płci obojey*. A. Nivinskio teigimu, Z. Vengierska iš M. Tiškevičiaus dienoraščio padarė dar vieną knygą *dla młodzieży płci obojey*. A. Nivinskio manymu, būtent dėl Z. Vengierskos pakeitimų dienoraščio pirmą tomą gana prastai įvertino profesorius J. S. Bystronas, rašęs apie lenkų keliautojus, sakydamas, jog dienoraštis „[...] nėra ypatingai įdomus, nors rašytas išsilavinusio žmogaus“⁶⁰. J. S. Bystronas taip pat teigia, jog knygoje demonstruojamas „europiečio pranašumas prieš vietinius gyventojus bei nesistengimas suartėti su svetima kultūra“⁶¹. Tokį „kultūrinį pranašumą“, pasak A. Nivinskio, į knygą įterpė Z. Vengierska. Pats M. Tiškevičius, kaip matyti iš dienoraščio juodraščio, į Egipto buitį žiūrė su susidomėjimu ir simpatija, o negatyviai vertina tik kraštutinius ir vienareikšmius dalykus, pavyzdžiui, prekybą belaisviais, vedības iš išskaičiavimo, netvarką, savos kultūros apleidimą.

Siekiant ištaisyti Z. Vengierskos „redagavimo“ žalą, Tiškevičių giminės palikuonių ir A. Nivinskio iniciatyva 1994 m. Lenkijoje tik su nedideliais pataisymais buvo išleisti abu dienoraščio juodraštiniai variantai. Tačiau reikia pasakyti, jog dabartinis knygos leidimas, kitaip nei 1863 m., kadangi pasikeitė situacija, nebeturi didelės įtakos Egipto pažinimui Lietuvoje.

⁵⁸ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stolecia IV*, Kraków, 1878, 587.

⁵⁹ Žr. A. Niwinski, „Wokół egipskiej podróży i kolekcji Michała hr. Tyszkiewicza“, *M. Tyszkiewicz, Egipt zapomniany czyli Michała hr. Tyszkiewicza Dziennik Podróży do Egiptu I Nubii (1861–62) oraz 180 rycin z XIX wieku opracowanie i wstęp Andrzej Niwiński*, Warszawa, 1994.

⁶⁰ J. St. Bystron, *Polacy w Ziemi świętej Syrii i Egipcie 1147–1914*, Kraków, 1930, 216.

⁶¹ *Ten pat*, 217.

M. Tiškevičius Egipte lankėsi ypatingu laikotarpiu, kai šalis buvo faktiškai nepriklausoma nuo Osmanų imperijos ir dar nepatekusi Britanijos priklausomybėn. Jo knyga vertinga tuo, kad joje, be gyventojų buities, Egipto gamtos, geografijos aprašymų, galime rasti informacijos apie Egipto aukštuomenę bei politinę situaciją. M. Tiškevičius buvo įtakingas ir gerbiamas žmogus, dažnai jį kviesdavo į aukštuomenės pobūvius, be to, norėdamas gauti leidimą archeologiniams kasinėjimams, turėjo bendrauti su vietos valdžia ir galėjo ją pažinti iš arčiau.

4. Arabistika nepriklausomoje Lietuvoje

Arabistika nepriklausomoje Lietuvoje beveik niekas neužsiėmė. Jauna Lietuvos valstybė nepajėgė tęsti gerų Vilniaus universiteto tradicijų, be to, ir situacija buvo visai kita – XIX a. pradžioje orientalistai galėjo tikėtis padaryti diplomatinę karjerą Rusijos imperijoje, dirbdami Rytų kraštuose. Lietuvoje tokių galimybių nebuvo. Tuo metu ir arabų šalys, išskyrus Egiptą ir Saudo Arabiją, buvo valdomos Anglijos ir Prancūzijos. Ryšiai tarp arabų šalių ir Lietuvos buvo labai silpni.

Arabistika užsiiminėjo tik entuziastai, keliautojai bei keletas mokslininkų, nors ši sritis jiems nebuvo pagrindinis tyrimų objektas.

Vytauto Didžiojo universitete dirbo du mokslininkai, palikę savo pėdsaką arabistikoje – tai egiptologė Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė (1885–1941) ir semitologas Nachmanas Šapira (1894–1943).

Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė gimė Šaravų dvare, Kėdainių apskrityje. Baigusi gimnaziją Kaune, mokėsi Aukštuosiuose moterų kursuose Maskvoje, 1911–1916 m. – Maskvos universiteto Istorijos-filologijos skyriuje. Ketverius metus specializavosi pas rusų egiptologą profesorių B. Turajevą (1868–1920). Nuo 1922 m. liepos 1 d. paskirta Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Visuotinės istorijos katedros docente⁶². Universitete su pertraukomis dėstė Rytų istoriją ir vedė egiptologijos seminarą⁶³.

Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė – vienintelė profesionali Lietuvos egiptologė, dalyvavusi pasauliniuose orientalistų kongresuose: 1923 m. Berlyne ir 1932 m. Leidene. Iki pat šiol yra vienintelė lietuvė, mokėjusi skaityti Egipto hieroglifus. Du kartus – 1924 ir 1934 m. – mokslo reikalais lankėsi Egipte. Paskelbė daug mokslo darbų apie senovės Egiptą. Keletas jos straipsnių periodikoje yra apie tuometinį Egiptą. Rašydama apie archeologinius kasinėjimus Egipte, M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė kartu supažindina su jo gamta, valstiečių gyvenimu⁶⁴.

Nachmanas Šapira daktaro laipsnį gavo Vienos universitete. 1927 m. sausio 1 d. buvo paskirtas Lietuvos universiteto Semitų kalbų mokslo ir literatūros katedros lektoriumi⁶⁵. Univer-

⁶² M. Rudzinskaitės tarnybos ėjimas, LCVA, F. 638, Ap. 3, B. 25.

⁶³ Lietuvos Universitetas 19220216–19271216. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita, Kaunas, 1928, 205.

⁶⁴ Žr. M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė, *Tut-Anch-Amomo kapas ir Tėbų paminklai*, Kaunas, 1933; „Naujos iškasenos apie piramides Gizoje“, *Lietuva* 73, 75, 1935; „Kasinėjimai prie Gize piramidžių“, *Naujoji Romuva* 7, 8, 9, 1935; „Ekskursija į Rytus“, *Lietuva* 147–170, 1924.

⁶⁵ *Nachmano Šapiros tarnybos ėjimas*, LCVA, F. 631, Ap. 3, B. 710.

sitete N. Šapira dėstė semitologijos disciplinas, arabų kalbą bei Koraną. Bendradarbiavo *Lietuviškojoje enciklopedijoje*, parašė straipsnių apie arabų kalbą ir literatūrą.

Du didieji keliautojai, aplankę arabų šalis, yra Matas Šalčius (1890–1940) ir Antanas Poška (1903–1992). 1929 m. jie drauge motociklu iškeliavo iš Kauno į Indiją. Aplankė Egiptą, Palestiną, Libaną, Siriją, Iraką. Savo keliones Matas Šalčius aprašė knygoje *Svečiuose pas 40 tautų* (pirmas leidimas 1935 m.), kur arabų šalims skyrė atskirą dalį *Po arabų kraštus*. A. Poška visų savo kelionės užrašų išleisti nespėjo, nes prasidėjo tarybinė okupacija. 1939 m. pasirodė *Su gervėmis į pietus* – apie kelionę nuo Kauno iki Viduržemio jūros ir *Pas faraonų palikuonis* – apie Egiptą. Tik 1996 m. buvo išleista trečioji knyga *Judėjos slėniais ir aukštumomis*. Rankraštyje liko kelionių Sirijoje ir Irake įspūdžiai.

Mato Šalčiaus knygoje skaitytojas gali rasti daugiau naudingos informacijos apie arabų gyvenimą nei A. Poškos, nors pastarojo knyga įdomesnė ir nuoširdesnė. A. Poška įžanginiame savo knygos skyriuje žada viską iškelti „nuogoj kelionės realybėj“. Jo aprašymuose arabai dažnai vaizduojami kaip paprasčiausi plėšikai. Matas Šalčius daug ką stengėsi glaistyti, mažiau rašyti apie nemalonius atsitikimus, užtat daugiau pateikia informacijos apie vietas, jų istoriją ir geografiją. Jo pasakojimas glaustesnis, nenukrypstama į dialogus. A. Poškos knyga, aprašanti Palestiną, vaizdžiai piešia arabų ir žydų santykius ir turi didelę išliekamąją vertę.

Apie Egiptą rašė K. Pakštas⁶⁶, B. Biržiškienė⁶⁷, J. Oginskaitė-Banaitienė⁶⁸, J. Valiukas⁶⁹. Labai išsamus, galima sakyti, enciklopedinis yra K. Pakšto straipsnis, paremtas gausia užsienio literatūra. Jame nagrinėjami beveik visi Egipto gyvenimo aspektai, pradedant ekonomika, geografija, istorija, politika ir baigiant gyventojų išvaizda, tipais, charakteriu. B. Biržiškienės ir J. Oginskaitės-Banaitienės straipsniuose daugiausia dėmesio skiriama žemdirbystei, Egipto valsčių buičiai.

Gana įdomi ir pažintiniu požiūriu vertinga yra J. Savicko (J. Rimošiaus) knyga apie Tunise patirtus įspūdžius⁷⁰.

Visgi reikia pasakyti, jog arabų kraštai didesnio dėmesio tarpukaryje nesusilaukė. Buvo laikomasi įsigalėjusių mitų, vyravo diletantizmas. Kaip pavyzdį galima pateikti Maironio straipsnį „Visuotinės literatūros istorijoje“, kur sakoma, jog arabai turi padaryti šešis gerus darbus, tarp jų minimas prausimasis?! Teigiama, jog, „[...] arabams ypač patinka, kas nepaprasta, stebuklinga“⁷¹. Čia autorius turėjo omenyje pasakas *Tūkstantis ir viena naktis*, nors šis kūrinys nėra nei grynai arabiškas, nei labai populiarus Rytuose.

⁶⁶ Žr. K. Pakštas, „Tikrasai Egiptas“, *Kosmos* 4–6, 1936.

⁶⁷ Žr. B. Biržiškienė, „Mano 1933 m. kelionės į Egiptą ir Palestiną įspūdžiai“, *Naujoji Romuva* 155, 1023, 1933.

⁶⁸ Žr. J. Oginskaitė-Banaitienė, „Įspūdžiai iš kelionės po Pietų Egiptą“, *Naujoji Romuva* 6, 1935.

⁶⁹ J. Valiukas, „Laiškas iš Egipto“, *Trimitas*, 1929 m. balandžio 25 d.

⁷⁰ Žr. J. Rimošius, *Truputis Afrikos*, Malmö, 1933.

⁷¹ Maironis, *Trumpa visuotinės literatūros istorija*, Kaunas, 1926, 22.

5. Arabistika po Antrojo pasaulinio karo

Tarybiniu laikotarpiu arabistika taip pat nesusilaukė dėmesio. Vienintelis rimtas mokslinis darbas, susijęs su arabistika, yra A. Antonovičiaus (1910–1981) apie LDK totorių baltarusių kalba arabiškais rašmenimis rašytus tekstus, vad. kitabus⁷². A. Antonovičius – žinomas kalbininkas slavistas, VU Rusų kalbos katedros profesorius. Totorių kitabai dėl sudėtingos bei besikeičiančios rašybos sistemos pasidarė nebeįmenami. Kalbinės ir mokslinės erudicija dėka A. Antonovičiui pavyko juos iššifruoti. Monografija, apibendrinanti šių tekstų grafinę ir ortografinę sistemą, svarbi LDK istorijos tyrinėjimams ir yra vertinama plačiausiuose moksliniuose sluoksniuose.

A. Antonovičius pastebėjo, jog totorių šaltiniai yra daugiakalbiai ir juose greta baltarusiškų bei lenkiškų tekstų yra ir arabiškai bei turkiškai parašytų. Totorių kitabai tiek forma, tiek turiniu glaudžiai susiję su arabų kalba. Knygos pabaigoje A. Antonovičius įdėjo totorių vartotų rytietiškių (arabiškų ir turkiškų) terminų žodyną.

Apie Lietuvos ir Egipto santykius rašė R. Neimantas⁷³, nors jo darbai nėra grynai iš arabistikos srities.

Tarybiniais metais parašyta daug straipsnių apie arabų šalis, kelionių įspūdžių, jų visų apžvelgti neįmanoma, o gal ir nebūtina, nes ypatingos mokslinės vertės jie neturi. Reikėtų pasakyti, jog straipsniai ne visada būdavo objektyvūs, tendencingai aiškino faktus, arabų šalis ir jose vykstančius procesus vaizduodavo iš ideologinės pusės. Tačiau pasitaikydavo ir įdomesnių darbų, kaip, pavyzdžiui, L. Šimkutės-Pocienės bandymas palyginti lietuvišką aitvarą ir arabišką džiną⁷⁴.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, susidomėjimas arabistika padidėjo. Atsirado daugiau galimybių iš arčiau susipažinti su arabų kraštais. Vis daugiau jaunų žmonių norėtų studijuoti arabų kalbą ir kultūrą.

Arabistika šiuo laikotarpiu susijusi su VU Orientalistikos centru. Jį 1993 m. įkūrė japonų kalbos dėstytoja D. Švambarytė (g. 1968). Nuo 1994 m. rugsėjo jame dėstoma arabų kalba.

Pirmasis arabų kalbos dėstytojas E. Račius 1991–1997 m. VU studijavo filosofiją, 1992–1994 m. mokėsi arabų kalbos Kuveito universiteto Kalbų centre. 1994–1997 m. VU Orientalistikos centre dėstė arabų kalbą (nuo 1998 vasario dėsto jo mokinys V. Mikalauskas), islamo įvadą, arabų kultūros apžvalgą. 1997 m., gavęs Fulbright stipendiją Artimųjų Rytų studijoms, studijavo Niujorko universitete.

E. Račius yra vienintelis šiuo metu Lietuvoje tyrinėjantis arabų kraštų kultūrą ir religiją. Tomis temomis yra paskelbęs keletą straipsnių⁷⁵.

⁷² А. К. Антонович, *Белорусские тексты писанные арабским письмом и их графико-орфографическая система*, Вильнюс, 1968.

⁷³ R. Neimantas, *Nuo Nemuno iki Nilo. Iš Lietuvos-Egipto kultūros ryšių istorijos: šaltiniai, istoriografija*, Vilnius, 1986; *Rytai ir Lietuva*, Vilnius, 1988.

⁷⁴ Žr. L. Šimkutė-Pocienė, „Tautosakos savitumai ir universalumas“, *Literatūra ir menas*, 1989 m. vasario 25 d.

⁷⁵ Žr. E. Račius, „Religinis fundamentalizmas ir jo iššūkiai nūdienos pasaulyje“, *Kultūros barai* 4, 1997; „Moteris islame: tarp religijos ir kultūros“, *Prizmė* 1, 1999; „Islamas ir krikščionybė: tarp grėsmės ir dialogo“, *Apžvalga* 4, 1999; „Džinų samprata islame: tarp teologijos ir tikėjimų“, *Liaudies kultūra* 4, 1999.

Paskutiniu metu pastebimas didesnis Kauno studentų susidomėjimas arabų kalba. Tai siejama su tuo, kad šiame mieste studijuoja daug Libano studentų. Nuo 1999 m. rudens VDUJ. Laurinaitis dėsto arabų kalbą. Tikimasi sulaukti ir lietuviško Korano vertimo⁷⁶.

Reikia pasakyti, jog valstybės ir visuomenės poreikiai apsprendžia vieno ar kito mokslo reikalingumą. Lietuvos ryšiai su arabų šalimis menki, nė vienoje jų nėra mūsų ambasados, regionas nuo mūsų per toli.

6. Išvados

Arabistikos mokslo istorija Lietuvoje siekia XIX a. pradžią ir yra susijusi su Vilniaus universitetu. Čia buvo išugdytas būrys orientalistų, įnešusių indėlį ir į arabistiką.

Apie arabistiką šiandien daugiau reikėtų kalbėti, jei būtų pradėjusi veikti Rytų kalbų katedra VU. Susidomėjimas Rytai tuo metu išties buvo nemenkas. Tam didelės įtakos turėjo romantizmo srovė literatūroje. VU susikūrė vadinamasis orientalistų būrelis – grupelė jaunų žmonių, kuriuos vienijo troškimas pažinti Rytus. Romantinis polėkis, neparemtas rimtomis studijomis, taip ir lieka literatūrinę vaizduotę skatinančiu veiksmu. VU mokslinė bendruomenė suprato, jog reikia kita linkme pakreipti jaunuolių domėjimąsi Rytai: iš romantinio padaryti mokslinį. J. Lelevelis ir G. Grodekas, nors abu ir mokėję arabų kalbą, būdami kitų sričių specialistai, negalėjo kaip reikiant atlikti to darbo. Arabų kalbą dėstęs W. Münnich studentams nedarė didelio įspūdžio, nes pats nelabai mokėjo Rytų kalbas.

Netrukus literatūrinis ir mokslo pasaulis minės J. Senkovskio 200 metų gimimo jubiliejų. Tai įdomi ir kontroversiška bei talentinga asmenybė. Būdamas 18 metų, jis į lenkų kalbą išvertė pirmąjį originalų arabišką veikalą. J. Senkovskis ir tapo tuo žmogumi, kuris turėjo transformuoti domėjimąsi Rytai į kokybiškai naują lygį. Deja, baigęs stažuotę arabų šalyse, jis savo darbo vieta pasirinko Sankt Peterburgą ir tapo vienu pirmųjų Rusijos orientalistų.

M. Bobrovskis, vos keletą metų dirbęs VU, arabistikai skyrė dėmesio tiek, kiek to reikėjo studijuojant Šv. Raštą. Tačiau jis labai aukštino arabų kalbą ir manė, jog jos mokėjimas palengvina Biblijos studijas.

Uždarius Vilniaus universitetą, XIX a. Lietuvoje nebeliko centro, traukiančio mokslinį potencialą. Tyrinėdami arabistiką tuo laikotarpiu esame priversti sekti paskui tuos žmones, kurie VU gavo orientalizmo pradmenis. Tarp jų paminėtini I. Petraševskis, A. Žaba, A. Chodžka, J. Kovalevskis, J. Viernikovskis, A. Muchlinskis.

XIX a. antroje pusėje po arabų kraštus keliavo du lietuviai – archeologas mėgėjas M. Tiškevičius ir gydytojas I. Žagelis. Abu savo keliones aprašė knygose, savo laiku turėjusiose didelį pasisekimą tarp skaitytojų.

Kol Lietuva buvo carinės Rusijos dalis, daugelis žmonių galėjo sieti savo mokslinę ar diplomatinę karjerą su šios didžiulės šalies interesais. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvai tapus nepriklausoma, tų interesų ratas labai sumažėjo, tad ir apie arabistiką tegalima kalbėti mažiau.

⁷⁶L. Valonytė, „Korano vertėjas nebuvo arabų šalyse“, Lietuvos ryto priedas *Sostinė*, 1998 m. liepos 25 d.

Vilčių teikia laikotarpis po Nepriklausomybės atkūrimo, bet vėlgi viskas priklausys nuo valstybės interesų ir privačių asmenų iniciatyvos.

ARAB STUDIES IN LITHUANIA DURING 19–20 C.

Valdas Mikalauskas

Summary

The article examines the history of Arab world explorations on the part of Lithuania's scientists and amateurs such as travellers.

Arab studies in Lithuania are closely connected with Vilnius University at the first three decades of 19 c. Academic atmosphere created by two great humanitarians J. Lelevel and G. Grodek encouraged formation of group of student enthusiasts interested in Orient. This enthusiasm needed to be transformed into academic studies. University lacked professional orientalists. Those who were foreigners didn't meet students' needs. It was decided to foster professor of oriental languages from local students. One of them J. Senkowski was very promising: being 18 years old he from Arabic language translated and published „Lokman's fables“. This translation is considered to be the first one in polish literature's history. After being dispatched to eastern countries to gain the needed knowledge. J. Senkowski didn't return to Vilnius for academic purposes. Some of the students interested in eastern countries proved later to become orientalists of the world fame. J. Kowalewski is world famous scientist of Mongol studies, A. Zaba one of the first explored Turkish and Iraqi Kurds. A. Muchlinski became professor of oriental languages at Sankt-Petersburg University. Others like I. Pietraszewski, J. Wiernikowski, A. Chodžka also contributed to the orientalism and in one way or other to Arab studies.

All above-mentioned people were forced to continue their academic activity outside Lithuania after the closure of Vilnius University in 1832.

At the second half of 19 c. there are no professional orientalists in Lithuania. V. Girgas Russian scientist of Lithuanian origin worked at Sankt-Petersburg University specialising in Arabic literature.

Some useful information about Arabic countries, especially Egypt, give us two famous travellers of 19 c. M. Tiškevičius and I. Žagelis.

After the IWW when Lithuania gained independence from Russia not much could be said about Arab studies. That was caused by small country's minimised interests in Arab region.

There are a lot of translations of Arab literature during soviet occupation period, but all of them are made not from original language.

The situation is changing after 1990. Arabic language and subjects on Arab culture are taught at Vilnius University Centre of Oriental Studies.